

811.163.41'373.7

81:39

811.16'37-112

https://doi.org/10.18485/kij.2018.65.3_4.4**КАТАРИНА В. БЕГОВИЋ***

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Оригинални научни рад

Примљен: 05. 11. 2018.

Прихваћен: 15. 11. 2018.

ЖИВА ВОДА КАО БОЖАНСКА ХИПОСТАЗА**– етимолошки примарно значење синтагме *жива вода* –

У чланку се спроводи дијахронијска семантичка анализа колокације *жива вода* на српском и, шире, јужнословенском и свесловенском језичком и културном простору. Полази се од актуелних значења синтагме у словенским језицима и, на основу лексикографског и богатог етнолошког материјала у вези са значајем воде код Словена (нарочито Јужних), реконструише се могуће етимолошки примарно значење синтагме – вода која је заиста жива, божанско отелотворење. То значење могло се формирати, према мишљењу аутора, из двају концепата наивног мишљења, који се нужно не искључују. Једно је анимизам у ширем смислу, а друго култ душâ предака.

Кључне речи: *жива вода*, етимолошки примарно значење, српски језик, словенски језици, дијахронијска семантика, етнолингвистика.

0. Увод

0.1. Записе о симболици и значају воде у словенској митологији и фолклору налазимо већ у средњовековним изворима. Различити митолози и етнолози наглашавају да се словенски култ воде помиње већ код Прокопија из Цезареје (VI в.), Ибна Фадлана (почетак X в.), Нестора (XI в.), Хелмолда (XII в.) итд.¹ У етнолошкој литератури која се односи на словенски и, нарочито, јужнословенски простор симболика воде опсежно је обрађена; њоме су се бавили В. Чајкановић, С. Тројановић, С. Зечевић, П. Ж. Петровић, Љ. Раденковић, М. Влаховић,

* katarina.v.begovic@gmail.com

** Овај рад излаган је у виду постер-реферата са истим насловом на XVI међународном конгресу слависта одржаном 20–27. августа 2018. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

¹ Исп. Чајкановић 1924 I: 348–349, П. Ж. Петровић 1932: 174, Раденковић–Толстој 2001: 466.

Д. Маринов, Е. Мицева, А. Л. Топорков, Л. Н. Виноградова, Т. А. Агапкина и многи други.²

0.2. Наш предмет интересовања сужава се на *живу воду* у језичком, митолошком и обредном корпусу и уклапање тог појма у архетипски образац наивног мишљења. Наиме, без обзира на обимну фолклорну и магијско-обредну грађу, изгледа да синтагма *жива вода* у језику и њен корелат у мишљењу нису много заокупљали пажњу истраживача-филолога.

0.3. У овом раду предмет истраживања сагледава се из перспективе дијакхроничке семантике. Анализирају се савремена значења синтагме у прикупљеном лексикографском корпусу словенских језика. На основу анализираних материјала реконструисане се претпостављено етимолошки примарно значење синтагме. Сама реконструкција примарног значења почива и на етнолошком и магијско-обредном корпусу о води и без ових података она не би била могућа. На овај начин рад се нужно смешта и у оквире етнолингвистичких истраживања.

1. Синтагма *жива вода* у словенским језицима и њена значења – лексикографски корпус

1.0. За потребе истраживања ексцерпирана је грађа из два савремена³ (РСА-НУ, РМС) и неколико историјских речника српског језика (оба издања *Српског рјечника*, РЈАЗУ). Ексцерпирана је грађа из још 14 електронских корпуса различитих словенских језика (они укључују и тезаурусне речнике одговарајућих академија наука, двојезичне речнике, разне специјалне речнике, језичке корпусе који подразумевају не само речничку грађу већ и књижевноуметничке, публицистичке текстове итд.). Овим је покривен највећи део простора који припада словенском етносу: српски, хрватски, словеначки, бугарски, македонски, руски, белоруски, украјински, пољски, чешки, словачки, горњолужички и доњолужички.⁴

² В., на пример, Чајкановић 1924 I: 330–364, П. Ж. Петровић 1932, Влаховић 1930, Агапкина 2002: 269–270, Раденковић–Толстој 2001: 87–93, 466–467, као и секундарну литературу наведену у датим референцама.

³ Термин „савремени” треба разумети условно јер оба речника подразумевају језичку и књижевнојезичку грађу из 19. века. У прилог томе да српској култури треба ревидирани савремени речник књижевног језика говори и чињеница да је у Матици српској фебруара ове године покренут пројекат израде таквог речника, чији је руководилац проф. др Рајна Драгићевић.

⁴ У корпус истраживања нису укључени словенски микројезици попут русинског, градишћанскохрватског, молиског, нису укључени ободни дијалекти пољског језика (кашупски и словињски), и није укључена полапска грађа. Корпусу системски не припада старословенска грађа, у којој ће се наћи значење *живе воде* у хришћанском религијском концепту, новијег датума; то ће бити архетипско значење воде реинтерпретирано у хришћанском кључу. Кратко о овоме исп. тачку 2.3.

1.1. Српско-хрватски говорни простор

Најстарије потврде о живој води код Срба и Хрвата јесу из 15. века: „Istočnikъ živije vodu. (XV v.) Starine 22, 196” (s. v. *živ* – РЈАЗУ). Као један од илустративних примера о значењу синтагме може се узети и Мрнавићев пример, такође из РЈАЗУ: „Voda živa, ona koja izvira. Mrnavić ist. 47” (1627). Пример из РСАНУ: „Источник живе воде извире подну самога села (Љуб. 3, 36) (1903)” (s. v. *жив* – РСАНУ), сведочи о стабилном значењу синтагме *жива вода* кроз векове: то је вода која се креће, текућа (изворска или речна). Ово значење потврђују и портали <http://hjp.znanje.hr> и <http://riznica.ihjj.hr>.

Међутим, РМС бележи још једно значење синтагме *жива вода*, које други извори не бележе – *чудотворна вода која оживљава* (s. v. *жив* – РМС).

1.2. Шири јужнословенски ареал

1.2.1. Словеначки речнички корпус бележи само значење текуће воде, изворске или речне: „ekspr. pred hišo ima živo vodo tekočo vodo, navadno studenec” (s. v. *živ* – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, <http://www.fran.si>). *Жива вода* са значењем животворна јавља се у опусу народних бајки (Лазар 2010: 118–122) и у словеначком књижевном корпусу, као лековита вода, мотив преузет из народних бајки (нпр. Малешич 1928).

1.2.2. Македонски језик зна за оба значења синтагме: „Жива вода – во народните приказни, вода од која мртов човек оживува; Жива вода – извор” (s. v. *жив* – *Дигитален речник на македонскиот јазик*, <http://www.makedonski.info>).

1.2.3. У бугарском корпусу бележи се само значење воде која оживљава: „Жива вода. Обикн. в приказките – чудотворна вода, с която може да се възкреси умрял, да се излекува болен и под” (s. v. *жив* – *Речник на българския език*, <http://ibl.bas.bg>).⁵

1.3. Општи словенски ареал

1.3.1. Источнословенски језици

1.3.1.1. У руском језику значење синтагме *жива вода* јесте животворна вода у корпусу народних бајки: „Живая вода (в народных сказках: чудодейственная жидкость, возвращающая жизнь умершим)” (s. v. *живой* – *Большой толковый словарь*, <http://www.gramota.ru>).

1.3.1.2. Исто је забележено и у белоруском корпусу: „Жывая вада (у казках) – цудадзейная вада, якая вяртае жыццё мёртвым” (s. v. *вада* – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, <http://www.skarnik.by>).

⁵ Бугарско-македонски ареал зна још за фразем *жива вода* у значењу 'потпуно мокар', српски еквивалент му је фразем *гола вода* (s. v. *жив* – *Речник на българския език*, <http://ibl.bas.bg>; s. v. *жив* – Димитровски, Корубин, Стаматоски 1961–1966). Анализа мотивационе базе фразема *жива вода* у македонском и бугарском језику лежи у природи семантике придева, његовој склоности ка десемантизацији и перспективизацији у различитим контекстима, што је предмет другог истраживања.

13.1.3. У украјинском језику синтагма *жива вода* јавља се такође у бајкама. Има значење животворне воде (која се јавља удвојена, као *жива* и *мртва* вода у корпусу сл. бајки; исп. тачку 2.2), или воде која има чудесне моћи, па дарује невероватну снагу онемо ко је попије. Није посведочена у тезаурусном речнику украјинског језика, али је забележена у специјалном речнику *Знаки української етнокультури: Словник-довідник* (Жајворонок 2006):

2) жива вода — джерельна вода, особливо цілюща [...]; 3) жива (живљна, живуща) мёртва вода, цілюща (зцілюща) / безла вода — фольклорні образи води, яка додає сили або забирає їх; у казках герої набувають нелюдської сили, коли їх окропляють живущою або цілющою (зцілющою) водою, а мертва оживають [...] (s. v. вода – *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*).

1.3.2. Западнoсловенски језици

1.3.2.1. Синтагма *жива вода* у пољском језику значи животворну воду. Речник пољског језика – *Słownik języka polskiego* (<https://sjp.pwn.pl>) не бележи ову синтагму, али она се јавља у ел. корпусу пољског језика: „... czarnym gynku można dostać antybiotyki. To słowo zabrzmiało magicznie, jak żywa woda z bajek, więc Paweł wsiał na motor. W Taszowie dowiedział...” (s. v. *żywa woda* – *Korpus języka polskiego*, <http://sjp.pwn.pl>).

1.3.2.2. У чешком језику синтагма *жива вода* јавља се у два значења:

- 1) као животворна: „živá voda (*podle lidového podání v pohádkách*) oživující, dávající život. Podej mi, chlapče, živé vody, nechť bude [mrtvé] tělo beze škody, jako bývalo. Erb.” (s. v. živý – *Příruční slovník jazyka českého*, <http://www.ujc.cas.cz>);
- 2) као текућа: „(o vodě) pramenitý, bystře proudící, tekoucí, čerstvý. Když žena divoška porodí, odeběře se ihned s dítětem někam k živé vodě, umyje je. Ner.” (s. v. živý – *Příruční slovník jazyka českého*, <http://www.ujc.cas.cz>).

1.3.2.3. Словачки језик зна за синтагму *жива вода* на сличан начин као и украјински: *rozpráv. živá v., mŕtva v. majúca schopnosť „oživovať” al. „usmrcovať”* (s. v. *voda* – *Slovník slovenského jazyka*, <http://slovníky.juls.savba.sk>).

1.3.2.4. У корпусу доњолужичког језика синтагма *жива вода* јавља се у библијском контексту – њоме се означава Свети дух или чудотворна вода која лечи (s. v. *żywa woda, Dolnoserbska Biblija 1868*, <http://www.dolnoserbski.de>); s. v. *żywa woda, Dolnolužický textový korpus*, verze 1 z 20. 12. 2010, <https://kontext.korpus.cz>).

1.3.2.5. У горњолужичком српском језику синтагма се такође користи у библијском контексту, на исти начин као у доњолужичком (s. v. *žiwa woda, Hornolužický textový korpus*, verze 1 z 6. 3. 2013, <https://kontext.korpus.cz>).

Међутим, треба нагласити да је значење животворне и чудотворне воде сачувано у корпусу лужичких народних бајки (припадају општесловенском корпусу бајки). Значење ове магичне воде означава се синтагмама *жива вода* и *вода живота* (исп. Гољевшчек–Герланц 1988 или *Вода живота, Народне бајке Лужичких Срба*, <https://www.rastko.rs>). Како је у питању преводна књижевност, треба бити нарочито обазрив; међутим, оригинални материјали који су нам за

сада доступни упућују на постојање синтагме *жива вода* у очекиваним значењима у лужичкосрпском корпусу.

1.4. Табеларни приказ значења

	<i>жива вода</i>	'текућа вода'	'животворна и лековита вода'	Жива вода у хришћанском културном коду: 1) 'Свети дух'; 2) 'лековита вода'.
јужносл.	срп. (хрв.) жива вода	+	+	
	словен.	+	+	
	буг. жива вода	–	+	
	мак. жива вода	+	+	
источносл.	рус. живая вода	–	+	
	белорус. жывая вада	–	+	
	украј. жива вода	–	+	
западносл.	пољ. żywa woda	–	+	
	чеш. živá voda	+	+	
	слов. živá voda	–	+	
	доњолуж. żywa woda	–	+	
	горњолуж. žiwa woda	–	+	

2. Значења синтагме – коментари

2.1. *Жива вода* – вода 'која тече'

Како табеларни приказ јасно показује, значење текуће воде постоји у западнојужнословенском ареалу, на српско–хрватско–словеначком терену, са посведоченим значењем на југоисточном ободу ареала, у македонском језику. Поред дела јужнословенског терена, за ово значење зна само још чешки језик. С обзиром на чињеницу да се значење текуће воде не јавља на великом делу словенског говорног простора, а посведочено је на ободу данашње словенске територије, могуће је да је управо ово старо значење синтагме очувано на дијалекатској периферији. Синтагма није фразеологизам у ужем смислу нити термилошка синтагма,⁶ али јесте историјски стабилна колокација (потврде из српско-хрват-

⁶ О критеријским обележјима фразеологизама и термилошких синтагми в. Мршевић-Радовић 1987: 11–24; у новијој литератури о фразеолошким обележјима и различитим погледима на њихов критеријски статус уп. Барчот 2017: 23–26.

ског корпуса датирају из 15. века). Зато би се на њу могле применити речи Н. И. Толстоја, који мисли да је за реконструкцију фразеологизма на прасловенском плану важно:

да а) он не буде представљен у свим словенским језицима (или дијалектима) редом (најбоље је ако је он познат расуто у појединим архаичним словенским зонама) и б) да га у индоевропским језицима нема, или да буде представљен у појединим индоевропским језицима, превасходно не западноиндоевропским (Толстој 1995: 82).

Коментар о томе да се очекује да аутохтони прасловенски фразеологизам не треба да буде посведочен у зие. језицима тиче се позајмица у виду калкова; Толстој даље посебно упозорава на врсте калкова и проблем њиховог препознавања у историји словенских језика (Толстој 1995: 82–84).

Н. И. Толстој говори о фразеологизмима у ужем смислу. Међутим, мислимо да јесте могуће (али и ретко) да спој речи (не фразеологизам у ужем смислу) буде посведочен у већини ие. језика, па и на словенском говорном простору, а да то не значи априори калкирање. Могуће је да ие. спојеви речи преживе у историји појединачних ие. језика, пре свега у митско-магијским обредима и народном песништву, па да путем прасловенског доспеју у данашње словенске језике (исп. истраживања спроведена у Иванов–Топоров 1974, Лома 2002). Такође, могуће је да прасловенски спојеви речи опстану на великом делу словенског говорног простора, а да то не значи нужно иновацију у развоју појединачних словенских језика или калкирање; сасвим је могуће (и очекивано) да спојеви речи који одражавају суштинске концепте наивног мишљења буду историјски стабилни (Мокијенко 2018). На крају, такав случај је са значењем живе воде у корпусу словенских бајки (т. 2.2).

2.2. *Жива вода* – ’животворна’ и ’чудотворна’ вода

2.2.1. Идеја о живој води као животворној, магичној, оној која враћа у живот, даје натприродне моћи, лечи од сваке болести, јесте један од најважнијих сегмената митско-религијске представе о улози воде у наивном општесловенском концепту мишљења. Ово значење колокације *жива вода* чува се на целом словенском простору у корпусу бајки.

2.2.2. Међутим, анализа бајке упућује на то да смо некада знали за две живе воде. Могуће је да магична, чудотворна вода која враћа у живот није иста она жива вода која даје натприродне моћи, велику снагу, враћа вид, лечи болести итд. У митолошком систему бајке, претпоставља В. Проп, постоје две *живе воде* (Проп 1990: 301–304).

2.2.2.1. Једна је лековита, магична вода од које болесник оздрави, јунак добије потребну надљудску снагу, слеп прогледа итд. Та се вода увек налази у далеком царству (које симболизује свет мртвих, „онај свет” – Проп 1990: 425–450), до ког се стиже савладавањем различитих препрека.

2.2.2.2. Друга је вода у вези са ритуалом прелаза у култу мртвих. То је вода која се јавља удвостручена као жива и мртва вода. Проп наводи пример из бајке

о Ивану Царевићу, Жар-птици и сивоме вуку. Ивана Царевића браћа растргну. Сиви вук га пронађе након неколико дана у шуми и тражи гаврану који се ту затекао да одлети преко девет брда и девет вода и из десете земље донесе живу и мртву воду. Након три дана гавран се вратио и донео два меха – један са живом, а други са мртвом водом. Пре него што пошкропи Ивана Царевића водом, вук проверава да ли је вода заиста чаробна: растргне гаврановог птића на два дела, попрска га мртвом водом – и гавранчић срасте поново, попрска га живом водом – гавранчић оживи и полети.

Шкропљењем мртвом водом јунак заправо прелази у царство мртвих, а шкропљењем живом водом оживљава. Из овога се види да појмове не треба третирати као антониме. То је „удвостручена” вода са истом функцијом. И једна и друга вода имају кључну улогу у ритуалу прелаза. Пореди функцију ове воде у корпусу бајке и детаље из материјала о загробном животу старих Грка, Проп закључује:

Pretpostavljam da su »živa i mrtva voda« i »slaba i jaka voda« jedno te isto. Gavran koji odlijeće sa dva mjehura donosi upravo tu vodu. Mrtvac koji želi dospjeti u drugi svijet upotrebljava samo jednu vodu. Živi čovjek koji želi tamo dospjeti upotrebljava također samo jednu vodu. Čovjek koji je nastupio na put smrti a želi se vratiti u život upotrebljava oba oblika vode (Проп 1990: 304).

2.2.3. Жива вода као лековита, чудотворна вода може бити појединостављени концепт симболике живе воде у ритуалу прелаза.

Na pitanje kakvu vodu [овде се мисли на чудотворну воду, К. Б.] пије junak, živu (tj. za žive) ili mrtvu (tj. za mrtve) ne može se dati tačan odgovor. Tu su tačnost i prvobitni smisao već izgubljeni, potrti. Na to pitanje ne može se odgovoriti isto tako kao što se ne može odgovoriti na pitanje – je li junak mrtvac ili živo biće. On je živo biće koje prodire u carstvo mrtvih kao drzak prekršitelj i otimač (Проп 1990: 303–304).

У прилог томе, да је значење живе воде у ритуалу прелаза можда претходило општијем значењу животворне и магичне воде, иде чињеница да ритуал прелаза припада култу душâ предака. Цео словенски, а нарочито српски религиозни систем добрим делом формирао се управо на овом култу; он је „чак чинио и полазну тачку у нашој старој религији” (Чајкановић 1994 V: 66).

У погребном култу ие. народа, текућа вода има кључну улогу. Она је мост који спаја овај свет са оностраним; исп. симболику лађара Харона у грчкој митологији (Срејовић – Цермановић-Кузмановић 1979: 447), или податак да су Словени (као и Германи) своје мртве спаљивали на реци и на тај начин их слали у „онај свет” (Тројановић 1901: 14). Река као хтонски простор који спаја светове јесте архетипска идеја коју налазимо у старим цивилизацијама (нпр. Утнапиштимова потрага за травком живота у Елу о Гилгамешу). Душа покојника путем реке доспева у царство мртвих (Чајкановић 1994 V: 347–350).

Текућа вода има велику улогу у култу мртвих код Срба (и осталих Словена). Реци се приносе различите жртве (вода, храна итд.), које путем ње доспевају до покојника на „онај свет” (Чајкановић 1994 I: 330–364). Низ њу се пуштају чак

и делови одеће преминулог, да оду заједно са њим у загробни живот (Петровић 1999: 46).

Нарочито важно, у старој српској (а и општесловенској) религији вода је и место где душе предака чекају да буду инкарнисане у неко тело; она има улогу хтонског простора у ком мртви могу боравити ако нису отишли „даље”, у загробни живот (Чајкановић 1994 V: 82).

2.2.4. Река има архетипску улогу споне, моста између светова и кључну функцију у ритуалу прелаза. Литература о овом питању је непрегледна, али и овако кратак увид у улогу реке у култу душа предака чини могућом Пропову хипотезу о пореклу чудотворне живе воде у бајкама. Прастари појам живе воде као животворне подразумевао је симболику текуће воде у ритуалу прелаза; новије значење чудотворне, лековите воде специјализовало се из обреда уласка у свет живих, а таква жива вода проширила је свој домен употребе: не само да оживљава (наслеђено значење) већ и лечи, даје надљудску снагу итд. Старо значење у вези са ритуалом прелаза потиснуто је на периферију полисемантичке структуре синтагме и наслућује се у семантици удвостручене живе и мртве воде.

2.3. *Жива вода* у библијском контексту

Жива вода помиње се и у Старом и у Новом завету. У оба случаја у монотеистички модел преликана су наслеђена архетипска значења животворне воде. Значења синтагме у библијском контексту очекивано важе за цели словенски простор.⁷

2.3.1. У Старом завету Бог се поистовећује са извором живе воде: „Јер два зла учини мој народ: оставише мене, извор живе воде, и ископаше себи студенце, студенце испроваљиване, који не могу да држе воде” (Књига пророка Јеремије 2: 13).

2.3.2. Живом водом симболички се у Новом завету означава Свети дух. Ради се о истој метафори као у старозаветном тексту, само је она овде прилагођена хришћанској теолошкој мисли о Светом Тројству. У чувеној причи о Исусу и Самарићанки (Јеванђеље по Јовану 4: 7–29) Исус пита да му жена да воде са Јаковљевог извора. Она је изненађена што Јеврејин пита њу, Самарићанку и жену, да му захвати воде. Међутим, Исус каже: „[...] да ти знаш дар Божиј, и ко је тај који ти говори: дај ми да пијем, ти би искала у њега и дао би ти воду живу” (н. д. 4: 10). Објашњавајући да ће онај ко пије воде са бунара Јаковљевог бити вечно жедан, говори даље: „[...] Сваки који пије од ове воде – опет ће ожедњети. А који пије од воде коју ћу му ја дати – неће ожедњети до вијека; но вода што ћу му ја дати биће у њему извор воде која тече у живот вјечни” (н. д. 4: 13–14).

⁷Симболика воде уопште има велику улогу и у другим монотеистичким религијама (попут ислама), али то за нас није нарочито важно јер највећи део словенског простора припада хришћанском културном моделу. Осим тога, симболика воде у свим млађим религијским системима само је могла бити наслеђена из паганизма, или из ранијег периода у историји религије, из времена култа (исп. Петровић 1999: 10–15).

2.3.3. У складу са наслеђеним семиотичким системом *живе воде*, хришћански религиозни концепт препознаје још и живу воду – чудотворну, лековиту, али то мора бити освећена вода, која добија натприродна својства јер је дотакао Свети дух.⁸

3. 3. Историјски примарно значење *живе воде* – хипотеза

3.0. Вода је услов *sine qua non*. Човеку (и свем живом свету) је неопходна; свежа вода заиста делује лековито на некога коме је била ускраћивана. Физичка својства текуће воде су бистрина, свежина, кретња, она је кључан елемент у процесу очишћења, буквалног, физичког, а онда и ритуалног, духовног. Такође, вода је, поред ватре, можда највећи феномен човековог окружења: она није чврста и опипљива, стално је у покрету, бескрајна и непозната у наивном концепту мишљења она је „за првобитног човјека, морала бити једно од највећих чуда која је око себе посматрао” (Влаховић 1930: 348). Човек је њоме морао бити фасциниран на сличан начин као и ватром – она је истовремено била природна стихија које се плашио и основни елемент живота.⁹ У оквирима митског мишљења, човек је води приписивао натприродне особине. А доживљавање воде као божанске силе у старој српској и словенској представи света доводимо у везу са синтагмом *жива вода*. Мислимо да је синтагма значила управо то – воду која јесте жива.

3.1. Етнолошки извори у вези са српским етничким простором (уп. Павловић 1957: 613, Бандић 1980: 256, Влаховић 1930: 349, П. Ж. Петровић 1932: 175) говоре о томе да наивно мишљење у Срба текућу воду види као живу, као натприродну силу – божанство. У овим изворима синтагма *жива вода* посведочена је у функцији именовања реке или извора. То се веровање везивало за ону воду која је активна, покретна, која делује живо:

Скрнављење извора се сматра у нашем народу као велики грех [...] У овом је веровању очуван народни појам, као да су извори жива бића, која располажу својом вољом. То потврђују и народни називи »жива«, противно томе »мртваца« или »мртваја« вода [...] (П. Ж. Петровић 1932: 175).

3.2. Многе етнолошке и језичке чињенице које иду у прилог текућој води као живом бићу на општесловенском плану посведочене су у различитим етнолошким изворима, а најважнији подаци о материји наведени су и у *Речнику словенске митологије* (Раденковић–Толстој 2001). Подаци се односе на текућу воду

⁸ Исп., на пример, симболику воде на Богојављење – освећена вода постаје лековита и чудотворна.

⁹ Анализирани материјал упућује на то да се могу повући различите паралеле између ватре и воде, и на плану језика, и на плану наивног мишљења. Познат је податак у историји филозофије и религије да се ватра и вода као животни прапринципи и суштински елементи доводе у међусобну везу као два пола на којима почива познати свет, што отвара врата даљим (етно)лингвистичким истраживањима.

(а на делу словенског простора синтагма *жива вода* посведочена је са значењем текуће воде, реке, извора). Овде се прилажу неки од тих података:

3.2.1. Према сведочењу Прокопија из Цезареје (VI в.), Словени су, поред других божанстава, поштовали реке и приносили им жртве (Раденковић–Толстој 2001: 466);

3.2.2. Сведочења Лева Деакона из X века говоре о приношењу људске и животињске жртве код Руса и обављању самог чина у Дунаву (Раденковић–Толстој 2001: 466);

3.2.3. Словени су реку називали богињом, те су њој и митском бићу које живи у њој (и сматрано је богом) приносили жртве: „ов реку богыню нарицаеть и зверь, живуць в ней, яко бога нарицаая, требу творить” (додатак преводу „Слова” Г. Богослова, XI в., према Раденковић–Толстој 2001: 466);

3.2.4. Да Словени знају за антропоморфизирану представу реке у женском лику, говоре познији етнолошки извори: на словенском простору забележено је обраћање реци именима Јелена, Јордана, Мајчица вода, Божја сестрица, Христова мајка (са прихватањем хришћанског културног кода) приликом различитих радњи, захватања воде, приношења жртви, лустративних или апотропејских обреда итд. (Раденковић–Толстој 2001: 88).

3.2.5. Готово сви словенски језици бележе метафору ВОДА ЈЕ ЖИВО БИЋЕ; овде се прилаже део материјала из српског језика:

У нашем народу се вода замишља као свако живо биће. Она се у обредима поздравља и позива: „Водице, побогу сестрице, однеси моје грознице.” Приликом вађења мазије (гвожђа) из вреле воде, свештеник се обраћа води: „Водо, кумим те небом и преклињем земљом, поштеди праву душу од живог огња” (мазије). Када вода пред кључање почне да зуји, онда је треба уклонити с ватре, да се не би „мучила”. Пошто се вода унесе у кућу, спусти се на земљу „да се одмори”, па се онда пије. Када лети речна вода опада, онда се на бродовима (најплићим местима за прелазе преко реке) јавља жуборење, па се у народу казује да се то вода прозевље (зева). [...] (Кулишић, Петровић, Пантелић 1970: 83).

3.3. Идеја о живој води у наивном концепту мишљења могла је, како ми то видимо, имати два полазишта:

3.3.1. Једно је опште анимистичко (у оном значењу у ком је анимизам дефинисао Е. Б. Тејлор), према ком различите ствари и појаве у природи имају душу; она је због својих особина, проточности, брзине, неопходности, али и непредвидљивости (поплављивања), због примитивном човеку необјашњивог извирања из земље (исп. П. Ж. Петровић 1932) – доживљавана живом. Као таква је повезивана са божанском силом уопште; исп. „жива вода која извири из врела јесте, као и киша, божанска крв, семе неба” (Петровић 1999: 46). И то је архетипско значење воде инкорпорирано у каснију јудео-хришћанску традицију.

Ако пођемо од опште анимистичке концепције, Словени су текућу воду доживљавали живом и могуће је да је управо вода која ’јесте жива’ некадашње значење синтагме *жива вода* посведочене у делу словенског ареала (у западно-јужнословенском, са македонским на ободу, и чешком) са значењем текуће воде. Некадашње значење божанске хипостазе је избледело, а опстало је значење

активне воде, оне која се креће, оне која нам изгледа „као” да је жива. Значајан податак може бити и чињеница да се да̂ повући потпуна паралела овако постављене реконструкције синтагме *жива вода* са могућностима реконструкције историјски примарног значења синтагме *живи огањ / жива ватра* и његовог каснијег семантичког континуанта – ватре која се креће, помера, изгледа „као” да је жива (Беговић 2018).

3.3.2. Друго је разумевање воде као живог ентитета произашло из култа мртвих и култа душа предака.

3.3.2.1. У претходним разматрањима речено је да је вода међупростор који спаја овај свет са светом умрлих и место на ком обитавају душе предака (уп. тачку 2.2.3.2). У каснијој представи света код Словена, управо ће се из култа душа предака формирати представа о демонским бићима која обитавају у воденом простору. Нека од тих бића су виле, русалке, водењак, водени бик (уп. Зечевић 1981: 22–49; Раденковић–Толстој 2001: 80–82, 88–90). Старо словенско веровање је да су демонска бића некадашње душе умрлих које не могу наћи мир (душе некрштене деце, утопљеника итд.), већ обитавају у води у неком демонском лику.

3.3.2.2. У прилог чињеници да порекло божанства воде можда треба тражити у култу душа предака говори старина самог култа мртвих и култа душа предака код Словена, као и многобројни обреди у вези са тим култом у чијем је средишту водени простор и симболика воде. Осим тога, појам животворне и, касније, лековите и чудотворне воде у корпусу бајки, разматран је у вези са култом мртвих, што такође говори о старини култа и улоге воде у њему. Вода је била хтонски простор који спаја светове и имала је улогу у ритуалу прелаза – остатак тог ритуала сачуван је у појму живе и мртве воде у корпусу словенских бајки; касније значење лековите и чудотворне воде настало је ширењем домена појма живе воде пореклом из ритуала прелаза.

3.3.3.3. Општесловенско наивно мишљење текућу воду перципира као спону између светова; та је симболика воде архетипска, наслеђена. Међутим, у каснијој тачки развоја митског мишљења долази до реинтерпретације симболике воденог елемента – вода се не перципира само као спона између светова него и као простор у ком бораве душе; последично, вода се доживљава живом јер у њој бораве душе предака; на самом крају, вода се доживљава живом без нужне свести о томе да се у њој налазе душе предака; она добија своју вољу и антропоморфизује се. И на овај начин може се објаснити порекло значења божанске хипостазе које претпостављамо за синтагму *жива вода*.

3.3.3. Није пресудно да ли ћемо поћи од анимизма у ширем смислу или од култа душа предака. И једним и другим путем може се реконструисати етимолошки примарно значење синтагме и објаснити значење текуће воде као континуант некадашњег значења божанства на делу словенског простора. На самом крају, логично је претпоставити да су се ова два концепта у историји наивног мишљења некако укрстила, дајући на словенском терену *живу воду* и њена значења, а једно од тих значења је и текућа вода као божанска хипостаза.

4. Закључак

У раду је представљена семантичка анализа синтагме *жива вода* на српском и општем словенском језичком и културном простору.

У анализи се полази од актуелних значења синтагме у словенским језицима. То су значења 1) текуће воде, 2) животворне и чудотворне воде и 3) очекивана значења синтагме у библијском контексту. Значења се анализирају и коментаришу у складу са етнолошким материјалом на који упућују.

Етимолошки примарно значење синтагме реконструисе се у динамичкој равни језика на основу богатог језичког, фолклорног и етнолошког материјала у вези са значајем воде код Срба и других словенских народа. Претпоставља се да је етимолошки примарно значење синтагме *жива вода* – 'еманација божанског принципа'. Посебна пажња се посвећује могућностима развитка оваквог етимолошки примарног значења колокације из двеју полазишних тачака: једно је општа анимистичка концепција света у наивном мишљењу Словена, а друго је могуће порекло синтагме у култу мртвих и култу душа предака. Претпостављено примарно значење доводи се у везу са посведоченим значењима синтагме у словенском корпусу, и на тај начин се добија увид у појмовну структуру појава означених *живом водом* у наивном концепту мишљења наших предака.

ИЗВОРИ

Гољевшчек–Герланц 1988: А. Goljevšček, В. Gerlanc, *Zlata ptica: sto najlepših pravljic*, Ljubljana: Mladinska knjiga.

Димитровски, Корубин, Стаматоски 1961–1966: Т. Димитровски, Б. Корубин, Т. Стаматоски, ред. Б. Конески, *Речник на македонскиот језик со српско-хрватски толкувања*, Скопје: Институт за македонски јазик.

Жајворонок 2006: В. В. Жайворонок, *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*, Київ: Довіра.

Караџић 1818: Вук С. Караџић, *Српски рјечник 1818. Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964*, Београд: Просвета.

Караџић 1852: Вук С. Караџић, *Српски рјечник (1852), I–II. Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964*, Београд: Просвета.

Кулишић, Петровић, Пантелић 1970: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: Нолит.

Лазар 2010: В. Lazar, *Dobropoljska dolina stoji na jezeru, dobropoljske ljudske pripovedi*, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Малешич 1927: М. Malešič, *Živa voda*, Celj: Mohorjeva tiskarna v Celju.

Раденковић–Толстој 2001: Љ. Раденковић и С. М. Толстој (ред.), *Словенска митологија (енциклопедијски речник)*, Београд: Zepher Book World.

Речник ЈАЗУ 1880–1976: *Rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Речник МС 1967–1976: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска.

Речник САНУ 1959–: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, до 2018. изашло 20 томова, Београд: Српска академија наука и уметности.

Свето писмо 2002: *Свето писмо Старога и Новог завјета* (прев. *Стари завјет* Ђ. Даничић, *Нови завјет* В. С. Караџић), Београд: Југословенско библијско друштво / Партедон.

Срејовић – Цермановић-Кузмановић 1979: Д. Срејовић, А. Цермановић-Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд: Српска књижевна задруга.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

<http://hjp.znanje.hr>
<http://ibl.bas.bg>
<http://riznica.ihj.hr>
<http://sjp.pwn.pl>
<http://slovníky.juls.savba.sk>
<http://sum.in.ua>
<http://www.dolnosrbski.de>
<http://www.fran.si>
<http://www.gramota.ru>
<http://www.makedonski.info>
<http://www.skarnik.by>
<http://www.slounik.org>
<http://www.ujc.cas.cz>
<https://kontext.korpus.cz>
<https://www.rastko.rs>

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

Агапкина 2002: Т. А. Агапкина, *Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл*, Москва: Индрик.

Бандић 1980: D. Bandić, *Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba*, edicija Biblioteka XX vek, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

Барчот 2017: B. Barčot, *Lingvokulturologija i zoonimska frazeologija*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Беговић 2018: K. Begović, „Etimološki primarno značenje sintagmi živi oganj / živa vatra na srpsko-hrvatskom jezičkom području”, u: *Die Welt der Slaven*, band 64,

Contributions to the 21st Annual Scientific Conference of the Association of Slavists (Polyslav), Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 20–29.

Влаховић 1930: М. Влаховић, „Вода у вјеровању и обичајима народним”, *Записи – часопис за науку и књижевност*, књ. VI, свеска 6, 348–356.

Зечевић 1981: С. Зечевић, *Митска бића српских предања*, Београд: Вук Караџић.

Иванов–Топоров 1974: В. В. Иванов, В. Н. Топоров, *Исследования в области славянских древностей*, Москва: Наука.

Кнежевић 2006: С. Кнежевић, „Етноантрополошко виђење воде у појмовима народне културе”, *Гласник Етнографског музеја* 70, 316–326.

Лома 2002: А. Лома, *Пракосово, Словенски и индоевропски корени српске епике*, Београд: Балканолошки Институт САНУ.

Малори–Адамс 2006: J. P. Mallory, D. Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford: Oxford University Press.

Мршевић–Радовић 1987: Д. Мршевић–Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.

Павловић 1957: М. Павловић, „Камен станац и везивање душе (фолклористичко-семантичка расправа)”, *Гласник Етнографског института САНУ* II–III, 611–661.

П. Ж. Петровић 1932: П. Ж. Петровић, „Трагови обожавања потајних извора у нашем народу”, *Братство* XXVI, 174–181.

Петровић 1999: С. Петровић, *Српска митологија*, Ниш: Просвета.

Проп 1990: V. Prop, *Historijski korijeni bajke*, Sarajevo: Svjetlost.

Толстој 1995: Н. И. Толстој, *Језик словенске културе*, Ниш: Просвета.

Тројановић 1901: С. Тројановић, *Стари словенски погреб* (сепарат из Српског књижевног гласника), Београд: Штампарија Д. Димитријевића.

Чајкановић 1994: В. Чајкановић, *Сабрана дела из српске религије и митологије I–V*, Београд: Српска књижевна задруга / Београдски издавачко-графички завод / Просвета / Партедон.

Katarina V. Begović

LIVING WATER AS A DIVINE EMANATION

Summary

The subject of this article is diachronical semantic analysis of the syntagm *living water* (*živa voda*) on the Serbian language and other Slavic languages material. Due to contemporary meanings of the collocation in analyzed Slavic lexicographic corpora, and abundant ethnological material, the author manages to reconstruct the primary etymological meaning of living water in the general Slavic areal. The reconstructed meaning is the one of water being literally alive, somewhat divine emanation with the principle of anima. That meaning could be developed in two not necessarily exclusive ways: the one of a general animistic principle, and the other of the cult of ancestors.

Key words: *living water*, etymological primary meaning, Serbian language, Slavic languages, diachronical semantics, ethnolinguistics.